VÄITEKIRI VÕRU KIRJAKEELE SÕNAMUUTMISSÜSTEEMIST

Sulev Iva. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 20. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 242 lk.

Lõunaeesti keel ning selle praegune standardvariant võru kirjakeel on üks tänase päevani säilinud läänemeresoome keeltest. Võrreldes põhjapoolsete sugulaskeeltega, eelkõige eesti ja soome keelega, on võru keelt vähem uuritud ja samuti on ta üks paljudest maailma ohustatud keeltest. Ometi on tänapäeva võru keele tuntus viimasel ajal märgatavalt kasvanud. Võru keele kiire areng tähendab eelkõige selle sotsiolingvistilist ümberkujunemist kohamurrete alusel ka kirjalikult kasutatavaks ühiskeeleks. Viimasel ajal on ilmunud sõnaraamatuid, koostatud temaatilisi kogumikke ja hakatud andma regulaarselt välja ajalehte. Uuel arengujärgul on tähtis olnud lõunaeesti keelevormide ja võru keele erinevuse mõistmine põhjaeesti keelevormide ja

eesti kirjakeelega võrreldes. Keelesotsioloogiliselt, aga ka keeleteaduse seisukohast määratleb tänapäeval lõunaeesti ja võru keelt paljuski suhe põhjaeestilise eesti kirjakeelega. Lingvistilistest aspektidest on viimasel ajal tehtud uurimustes kõige rohkem tähelepanu pälvinud keele ühiskondlik seisund.

Üks paeluvamaid võru keelega seostuvaid küsimusi on lõunaeesti keelevormide ajalooline suhe ülejäänud läänemeresoome keeltega. Kõige levinum on nii eesti kui ka soome keeleteadlaste arvamus, et lõunaeesti keel esindab üht läänemeresoome varasematest iseseisvatest arenguliinidest, kui mitte kõige varasemat. See seisukoht põhineb hüpoteesil, et lõunaeesti keelepruugis on säilinud põhjaeesti ja liivi keelega võrreldes mõningad arhailised erijooned ning on ka mujal puuduvaid innovatsioone. Hilisem põhjaeesti iseärasuste järkjärguline lõuna poole ja läänest itta levimine on võinud erinevusi vähendada. Nii või teisiti, võru keele täpsem uurimine ja tundmine on tähtis terve läänemeresoome keeleala ajalooliste sidemete ja arengu valgustamiseks.

Sünkroonselt erinevad lõunapoolsed läänemeresoome keeled põhja- ja idapoolsetest eriti tüpoloogiliste iseärasuste poolest. Keeleajalooliste muutuste tulemusena kuuluvad eesti, võru ja liivi keel morfoloogiliselt segunenud keeletüüpi. Tähelepandav on, eriti võrreldes kaugemate sugulaskeeltega, analüütiliste konstruktsioonide suhteliselt suur osakaal. Sarnaselt eesti ja liivi keelega kasutatakse võru keeles nii tüvevaheldusel põhinevaid flekteerivaid vorme kui ka morfoloogilisel regulaarsusel põhinevaid, tüvevahelduse tähtsust vähendavaid aglutineerivaid vorme. Sellest seisukohast on vadja-eesti-võru-liivi keeleala eriti huvitav ja dünaamiline keelelaboratoorium, kus kee le muutumine ja sellest tingitud variatsioon mängivad olulist rolli sünkroonilise struktuuri kirjeldamisel ja ühisstandardi loomisel.

Sulev Iva väitekirja „Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem" põhieesmärk on esitatud juba uurimuse pealkirjas. Autori enda sõnul annab töö võru kirjakeele noomeni- ja verbimuutmisest kirjeldava, analüüsiva ja süstematiseeriva ülevaate. See puudutab nii grammatilisi kategooriaid kui ka morfofonoloogiat ehk teisiti öeldes tüve- ja lõpumuutuste tähendust keele süsteemis. Pearõhk on sõnatüüpide liigitusel ning morfoloogiliste iseärasuste klassifikatsioonil.

Töö tekstiosa on koos bibliograafia, lühendite ja allikviidetega 146 lehekülge ning koosneb kuuest peatükist. Sissejuhatavale, esimesele peatükile järgneb teine peatükk „Võru kirjakeele kujunemine". Autor vaatleb lähemalt lõunaeesti keelt (või täpsemalt tsiteerides: keeli ja murdeid), võru kirjakeele keelekorralduslikke aspekte ning ühiskeele loomist. Kolmas peatükk „Võru sõnamuutmissüsteemi lähtekohad" on omakorda võru kirjakeele morfoloogia lühike sissejuhatus. Neljas ja viies peatükk pealkirjadega „Noomenimuutmissüsteem" ja „Verbimuutmissüsteem" moodustavad töö tuuma, millele järgneb kokkuvõte. Neljandat ja viiendat peatükki täiendab pikk 80-leheküljeline lisa, kus esitatakse võru kirjakeele sõnaloend muuttüübiti. Kõigi lisade pikkus on kokku 94 lk ning nad moodustavad umbes 40 protsenti tervest tööst.

Võru keelt on uuritud mingil määral juba XIX sajandist alates. Vana lõunaeesti (tartu) kirjakeele perioodile järgnes ajastu, mil kujunes välja uurali keelte, kaasa arvatud ka läänemeresoome keelte uurimistraditsioon. Sulev Iva uurimuse materjaliks on 2002. aastal ilmunud „Võru-eesti sõnaraamatu" märksõnastik, kuid ka vanem murdematerjal, mille tähtsaimaks allikaks on „Väike murdesõnastik". Seega peab autor võru kirjakeele kõrval silmas ka murdeid ja kõnekeelt. Võru keeleks ni-

metab autor eelkõige piirkondlikku võru kirjakeelt ja võru ühiskeelt, millel on selge ajalooline suhe vanade kohamurretega ning nende traditsioonilise liigendusega.

Võru kirjakeele loomise protsess sarnaneb paljude teiste kirjakeelte loomisega. Kirjakeel on alati kompromiss, mis fikseerib vormi ja reeglid ning püüab kohamurrete erinevustest ning kõnekeelele omasest variatiivsusest vabaneda. Seoses võru kirjakeele loomisega tekkis ka foneetilis-morfoloogilise tasandi standardiseerimise küsimus. Siin näibki peituvat üks Sulev Iva väitekirja kirjutamise kaudsetest motiividest.

Sulev Iva töö on üldistuste ning kaugemate järelduste suhtes enamasti ettevaatlik. Üks tähtsamatest iseloomustustest leidub leheküljel 35, kus võetakse lühidalt kokku võru keele muutumises peegelduv dünaamika: „Tekkiva võru ühiskeele üheks tunnuseks on keele struktuuri lihtsustumine, mis toimub osalt loomulike tendentside tõttu keeles, osalt väga intensiivsete eesti keele mõjude ning neist tuleneva kõikuva keeletunnetuse kompensatsioonina. Domineerivaks on muutumas niisugused vormimoodustusmallid, kus ühele kindlale grammatilisele kategooriale vastab üks grammatiline tunnus. Levivad lihtsad aglutinatiivsed moodustusmallid, kus grammatilist tähendust väljendab tunnus silbistruktuuriga CV.” Autori eesmärk pole siiski diakroonilisi muutusi lähemalt vaadelda ning analüüside osas on raamat üldiselt napisõnaline. Ajaloolise arengu analüüs oleks töö orientatsiooni muutnud. Tulevikus võib ka selles valdkonnas uut avastada, näiteks vaagides vokaaltüveliste vormide tähtsust.

Töö peamiseks teeneks tuleb pidada võru kirjakeele üksikasjalikku noomeni- ja verbitüüpide liigitust, aga selle peamine puudus on ebaeksplikatoorsus ja see, et palju väärtuslikke tähelepanekuid ja olulisi tulemusi on lahti seletamata. Mõne märkuse võib teha ka töö üldise struktuuri ning terminoloogia kohta. Kasuks oleks tulnud lähedasem tutvumine tänapäevaste morfoloogiateooriatega, peatükk „Võru sõnamuutmissüsteemi lähtekohad” oleks võinud selles suhtes põhjalikum olla. Autor küll viitab H. Rätsepa ja V. Tauli tähelepanekule, et flektiivsus mängib võru keele morfoloogias tähtsat rolli, ja et samal ajal on märgata aglutinatiivsete, paradigmasisest variatsiooni ja allomorfismi vähendavate vormide levimist, ning nendib T.-R. Viitsole toetudes, et ühesuguste vormitunnusteta muutkonnad annavad tulemuseks väga ebaülevaatliku süsteemi.

Teoreetilisest seisukohast oleks kasuks olnud tüvevahelduse põhjalikum käsitlemine. Praegu jäävad astmevaheldus ja tüvevahelduse tähendus tagaplaanile, kuid nad oleksid kahtlemata väärinud eraldi peatükki. Morfoloogilise analüüsi mudelite puhul ei ole eristatud autonoomset ja funktsionaalset morfoloogiat. Samuti ei ole lähemalt juttu tüpoloogiast ega erinevatest formaalsetest teooriatest. Näiteks seda, missugune tähendus on võru morfoloogias fleksioonil, oleks võinud vaadelda kategoorial ja lekseemil põhinevat morfoloogiat eristades. Termin *formatiiv* on kirjeldatud morfoloogiliste nähtuste jaoks ebaadekvaatne, grammatika kirjeldamisel oleks tasunud see asendada täpsemate mõistetega *tunnus*, *käändelõpp*, *sufiks* või lihtsalt *sufiksaalne aines*. Morfoloogiliste kategooriate konkreetne nimetamine täpsustanuks ka analüüsi.

Astmevaheldus, mida on vaadeldud eelkõige foneetilise nähtusena, on üks võru kirjakeele sõnamuutmissüsteemi kirjeldamise ja edaspidise uurimise tähtsamaid küsimusi. Astmevahelduse kontseptsioon on soome ja eesti keeleteaduses pisut erinenud, mis tuleneb eelkõige sellest, et eesti keele tüvevaheldus on palju komplitseeritum kui

põhja- ja idapoolsetes läänemeresoome keeltes. Järgsilpide astmevaheldus teeb võru keele muutmissüsteemi nii tüpoloogiliselt kui ka ajalooliselt eriti huvitavaks. Autor tõdeb lühidalt, et võru keele tüve- ja järgsilbivahelduste süsteem on eesti omast keerulisem. Ajalooliselt liituvad sõnatüve kvalitatiivse ja kvantitatiivse vaheldusega kaks nähtust: sulghäälikute ajalooline astmevaheldus ja kaashäälikute geminatsioon. Mõlemad on morfofonoloogilised nähtused ning just morfofonoloogiline lähenemisviis pakuks võru keele astmevahelduse selgitamiseks edaspidi uusi võimalusi. Astmevaheldusreeglite täpsemat kirjeldamist ja selgitamist võib pidada võru kirjakeele morfoloogia kirjeldamise esmaseks ülesandeks.

Üldisemalt tundub järgsilpide astmevaheldus huvitav nii eesti-võru-liivi keeleala kui ka terve läänemeresoome keelte ajaloo seisukohast. Et morfoloogilisi muutusi toimub ka selles valdkonnas, seda näitavad võru keelealal leiduvad erinevused. Järgsilpide astmevaheldus ei ole levinud ühtmoodi üle terve keeleala, vaid see võib puududa Põhja- ja Lääne-Võrumaa pruugist.

Järgsilpide astmevaheldust on autor lähemalt vaadelnud seoses kaasaütleva käändega (lk 55), osutades süsteemi dünaamilisusele. Ka uued sõnad nagu näiteks *füüsigä* alluvad järgsilpide astmevaheldusele, mis kinnitab nähtuse produktiivsust.

Autor näitab oma tugevamat külge, liigitades mitmuse omastava käände variante ja nende põhjal erinevaid noomenitüüpe. Kõige iseloomulikum on vokaaltüvel põhinev mitmusevorm, mis viib mõtted jälle morfoloogia tüpoloogia ja fleksiooni tähenduse juurde. Mitmuse tunnuse *dE* levikut käsitledes oleks tulnud kasuks analoogia mõiste, sest analoogia on omane just sufiksite kasutamisele algupärasest valdkonnast laiemas ühenduses.

Tööle on iseloomulikud tabelid, aga need oleks tulnud rohkem lahti kirjutada. On soovitav, et kohe järgmises töös asuks autor eksplikatiivselt seletama, millised reeglid tüüpe ja vorme määravad. Ilma seletusteta jäävad iseäranis kokkuvõtlikud tabelid lugeja enda analüüsida. Sulev Iva uurimuse tuum ongi just tabelitesse ning lisadesse kogutud ja paigutatud informatsioonis.

Tehtud märkustega on pööratud tähelepanu sellele, et kuigi võru kirjakeelt võib vaadelda omaette keelevormina, ühendavad paljud tema iseärasustest teda teiste keeltega. Võru kirjakeele uurijatele võib soovida edu ka nende seoste leidmiseks ja näitamiseks. Sulev Iva väitekirja peamiseks teeneks tuleb pidada võru kirjakeele noomeni- ja verbitüüpide ühtset liigitust, mille autor on välja töötanud. Astme- ja tüvevahelduse edaspidine lähem analüüs on tähtis nii võru kirjakeele grammatika täpse kirjeldamise kui ka võru keele ja teiste läänemeresoome keelte seoste seisukohast. Uute küsimuste esitamine ja eesmärkide püstitamine on eriala tulevase arengu jaoks vähemalt niisama tähtis kui varem seatud ülesannete täitmine.

Sulev Iva väitekiri toetab nii võru kirjakeele arendamist kui ka praktilisemate eesmärkidega keeletarvitust ja -õpetust. Lõpetuseks tuleb öelda, et muutmissüsteemi kirjeldamine ei ole ka oma emakeele puhul kerge ülesanne. Tutvustatud raamatus ongi võru kirjakeele noomenid ja verbid esimest korda nii põhjalikult süstematiseeritud.

RIHO GRÜNTHAL